

NÓTÁRI TAMÁS*

DE REBUS VERBISQUE MEDICINALIBUS IN LEGE BAIUVARIORUM – ORVOS, BETEG ÉS BETEGSÉG A KORA KÖZÉPKORI BAJOR NÉPJOGBAN

E tanulmány a kora középkori bajor népjog, a Lex Baiuvariorum azon rendelkezéseit kívánja elemezni, amelyek az orvoslás, a betegség, a testi sértés és általában a sérülések kérdéskörére vonatkoznak. A rövid bevezetést követően a tanulmány először a sedes materiae, az elemzendő forrásbázist, nevezetesen a Lex Baiuvariorum datálásának kérdését és az összehasonlítás alapját képező germán népjogokat, a vizigót, a langobard és az alemann joganyagot tárgyalja. A kora középkori orvoslás kérdéskörén belül röviden bemutatásra kerül a kora középkori medicina és az orvos jogi státusa a jogi és nem jogi források tükrében. Ezt követően térünk rá az említett kérdés, vagyis a betegség, a vetélés, a testi sértés és általában a sérülések választott törvénykönyvünkben, a Lex Baiuvariorumban található szabályozásának elemzésére. Ennek keretében vizsgáljuk a jog- vagy cselekvőképességet befolyásoló betegségek jogi konzekvenciáit, a magzatelhajtás tényállását, az orvos bevonásának és az általa alkalmazott kezelésnek a megjelenését a törvényszövegben, valamint a testi sértés és a sérülések néprajzi terminológiáját.

1. BEVEZETÉS

Előrebocsátandó, hogy a germán népjogok¹ mint *sedes materiae* fényében értelem-szerűen aligha vetődhetnek fel mindazon kérdések, amelyek akár a modern, akár a római orvosi jog kapcsán elsődleges fontosságúak, nevezetesen az orvosi felelősség aspektusai. Ez a korabeli jogállapot ismeretében nem is várható el e törvényektől, s az ilyen irányú megközelítést messzemenően történelmietlennek kell tekintenünk.

* Tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30; egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1042 Budapest, Viola u. 2–4.
E-mail: tamasnotari@yahoo.de.

** A tanulmány végleges változata az MTA TK Jogtudományi Intézetében 2014. január 9-én megtartott műhelyvitán elhangzottak figyelembevételével készült. A szerző köszönettel tartozik opponenseinek, Péter Orsolyának és Dósa Ágnesnek, valamint a vita minden résztvevőjének.

¹ A *germán* mint jogtörténeti fogalom kérdéskörét kritikusan taglalja – és megalapozatlansága mellett érvel – legújabbban Jörg JARNUT: „Germanisch. Plädoyer für die Abschaffung eines obsoleten Zentralbegriffes der Frühmittelalterforschung” in Gerhard DILCHER – Eva-Marie DISTLER (szerk.): *Leges – Gentes – Regna. Zur Rolle von germanischen Rechtsgewohnheiten und lateinischer Schrifttradition bei der Ausbildung der frühmittelalterlichen Rechtskultur* (Berlin: Erich Schmidt 2006) 69–77.

Az a tény azonban, hogy az orvosi jogi aspektus a maga komplexitásában aligha ragadható meg, aligha zárhatja ki a jogtörténet terrénumáról a népjogoknak a jogtörténet-sz-filológus általi elemzését. A forrásbázis jogi volta egyértelműen a jogtörténet-sz feladatává (is) teszi e *lexek* átfogó – a nyelv-, a köz- és a társadalom- (ese-tünkben pedig a medicina)történet eredményeit felhasználó – kutatását, hogy az így nyert eredmények az említett társtudományok (a jogtörténet-sz számára segéd-tudományok) rendelkezésére bocsáthatók legyenek.

Szót kell ejteni a tanulmányban alkalmazott filológiai módszerről is. A tanulmány célja elsődlegesen jogtörténeti, az alkalmazott módszert tekintve azonban a filológia legalább olyan súllyal jelenik meg, mint a *stricto sensu* jogtörténeti elemzés. „*Alle mittelalterliche Forschung ist Philologie*” – írja Hermann Heimpel az előszóban, amelyet Heinz Quirin kézikönyvéhez fűzött,² s ezt az alapelvet, vagyis a forráselemzés és a forrástisztelet kritériumát igyekeztünk munkánk során mindvégig szem előtt tartani.³

A germán népjogok bővelkednek mind anatómiai, mind a sérüléseket és ezek következményeit és kísérő tüneteit jelölő, továbbá betegségeket, orvosi eszközöket és terápiás módszereket visszaadó terminusokban. Az orvos és a beteg viszonyát *ex asse* jogi szempontból ugyanakkor csak az erős római jogi hatást mutató vizigót törvények tematizálják. Kiemelt helyet érdemel a népjogok orvosi jogi szövegeinek elemzése során a terhesség és a terhesség-megszakítás/abortusz, mert a textusok is teret szentelnek e jogilag és orvosilag sem elhanyagolható jelentőségű kérdésnek. A törvénykönyvek természetesen viszonylag kevés információt nyújtanak magukról a kórképekről, annál többet azonban a sebészi beavatkozásokról, valamint azokról az egészségkárosodásokról, amelyek a páciens munka-, harc-, illetve cselekvőképességét befolyásolhatták.

A népjogok germán elemeivel, illetve a medicina terminológiájának a *Volks-rechtek*ben való megjelenésével foglalkozó munkák közül kiemelendők Wilhelm Eduard Wilda,⁴ Jacob Grimm,⁵ Arthur B. Schmidt,⁶ Rudolf His,⁷ Sigfrid von Schwanenflügel,⁸

² Heinz QUIRIN: *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte* (Braunschweig: Westermann 1950) 4.

³ Ehhez lásd Clausdieter SCHOTT: „Der Stand der Leges-Forschung” *Frühmittelalterliche Studien* 1979. 31; Heinrich MITTEIS – Heinz LIEBERICH: *Deutsche Rechtsgeschichte* (München – Berlin: C. H. Beck 1966) 73.

⁴ Wilhelm Eduard WILDA: *Das Strafrecht der Germanen* (Halle: Heimann 1842).

⁵ Jacob GRIMM: *Deutsche Rechtsalterthümer I–II*. (Leipzig: Mayer & Müller 1922).

⁶ Arthur Benno SCHMIDT: *Medizinisches aus deutschen Rechtsquellen* (Jena: Fischer 1896). Schmidt – noha nem lépett fel a teljesség igényével – nem csupán a kora középkori, hanem a későbbi korok terminológiáját is vizsgálta, s így módon a korai terminológia továbbélésének és módosulásának kérdéskörét is felölelte.

⁷ Ruldoph HIS: „Die Körperverletzungen im Strafrecht des deutschen Mittelalters” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 1920. 75–126; Ruldoph HIS: *Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina* (München – Berlin: Oldenbourg 1928). His többek között a testi sértés kérdéskörét is tárgyalta a virágzó és a késő középkorban, kutatása során azonban felhasználta a korai germán jogforrásokat is – ugyanakkor a források, s így módon a terminológia kronológiai rendszerezésének nem teljes következetességgel végigvitt volta némi-képp megnehezíti eredményeinek hasznosítását.

⁸ Sigrid von SCHWANENFLÜGEL: *Die Körperverletzung in den ersten geschriebenen Rechten der Ger-*

Georg Baesecke,⁹ Dietrich von Kralik,¹⁰ Ruth Schmidt-Wiegand¹¹ és Annette Niederhellmann¹² művei.

2. A SEDES MATERIAE

A *Lex Baiuvariorum*¹³ 737 és 743 közötti – Heinz Löwe és Peter Landau által feltevélezett – keletkezési dátumát támasztja alá a germán népjogokat jóval meghaladó mértékű egyházi hatás. A törvény szövegéből egyértelmű, hogy összeállítója a kánoni szabályok ismeretéből és egy világosan körülhatárolt egyházi szervezetből indul ki. Az a tény, hogy a *Lex Baiuvariorum* összeállítója munkája során a *Lex Alamannorum* is felhasználta,¹⁴ szintén a 737 és 743 közti datálás mellett szól.¹⁵ A *Lex Baiuvariorum* keletkezési helye kapcsán jó eséllyel elfogadhatjuk tehát Peter Landau azon hipotézisét, hogy ez a szerzetesek és a hercegi udvar között fennálló munkakapcsolat jóval szorosabb lehetett, ha a *Lex Baiuvariorum* kompilátorainak a hercegi székhelyen, Regensburgban található Szent Emmeram-kolostor szerzeteseit vélelmezzük.¹⁶

A *Leges Visigothorum* összefoglaló név: a vizigót jog különféle formákban fennmaradt feljegyzései. A legrégebbi ránk maradt ilyen forrás vizigót a *Codex Eurim*

manen (etwa 500–1300 n. Chr.) (Göttingen: Dissertation 1950). Schwanenflügel foglalkozott a testi sértéssel a germánok első írott jogforrásaiban, amely során egyfelől nemcsak a kontinentális, hanem az angolszász és az északi germán forrásokra is tekintettel volt, másfelől azonban bizonyos tényállásokat, amelyeket a germánok nem soroltak a testi sértés kategóriájába – így például a mérgezéssel elkövetett bűncselekményeket vagy a magzatelhajtást –, nem vizsgált, a népnyelvi terminusok kérdését pedig egyáltalán nem érintette.

⁹ Georg BAESECKE: „Die deutschen Worte der germanischen Gesetze” *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 1935. 1–101.

¹⁰ Dietrich von KRALIK: „Die deutschen Bestandteile der Lex Baiuvariorum” *Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde* 1913. 1–132.

¹¹ Ruth SCHMIDT-WIEGAND: „Die volkssprachigen Wörter der Leges barbarorum als Ausdruck sprachlicher Interferenz” *Frühmittelalterliche Studien* 1979. 56–87; Ruth SCHMIDT-WIEGAND: „Alemannisch und Fränkisch in Pactus und Lex Alamannorum” in Clausdieter SCHOTT (szerk.): *Beiträge zum frühalemannischen Recht* (Bühl Baden: Konkordia 1978) 9–37.

¹² Annette NIEDERHELLMANN: *Arzt und Heilkunde in den frühmittelalterlichen Leges. Eine wort- und sachkundliche Untersuchung* (Berlin – New York: De Gruyter 1983), Annette NIEDERHELLMANN: „Heilkundliches in den Leges. Die Schädelverletzungen und ihre Bezeichnungen” in Ruth SCHMIDT-WIEGAND (szerk.): *Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung* (Berlin – New York: De Gruyter 1981) 74–90.

¹³ Magyar fordítását lásd NÓTÁRI Tamás: *Lex Baiuvariorum. A bajorok törvénye* (Szeged: Lectum 2010); történeti kontextusához lásd NÓTÁRI Tamás: *A salzburgi historiográfia kezdetei* (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely 2007); NÓTÁRI Tamás: *Jog és társadalom a Lex Baiuvariorumban* (Szeged: Lectum 2012).

¹⁴ Peter LANDAU: *Die Lex Baiuvariorum. Entstehungszeit, Entstehungsort und Charakter von Bayerns ältester Rechts- und Geschichtsquelle* (München: Bayerische Akademie der Wissenschaften 2004) 37.

¹⁵ Lásd Clausdieter SCHOTT: „Lex Alamannorum” in *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II.* (Berlin: Erich Schmidt 1978) 1879–1886; Joachim JAHN: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzogtum der Agilolfinger* (Stuttgart: Hiersemann 1991) 123.

¹⁶ LANDAU (14. lj.) 50.

cianus, amelyet a hagyomány Eurich királynak tulajdonít, és valamikor 469 és 476 között keletkezett.¹⁷ Egy VI. századi párizsi *palimpsestus codex*ben maradt fenn töredékesen a 276. *caputtól* a 336. *caputig*. A *Codex Euricianus*ra erőteljesen hatott a római jog is, s utóbb e jogforrás gyakorolta talán a legnagyobb hatást más germán népjogokra. Leovigild király számos ponton kiegészítette-kijavította a *Codex Euricianust*, amely immáron a *Codex revisus* nevet kapta, ám e forrás nem maradt ránk.¹⁸ Leovigild egyik utódja, Reccesvind király 654-ben kiadott két olyan jogi összefoglalást, amelyben háromszázötvenkilenc rendelkezést *antiquaként* jelölt meg, s ezeket Leovigildre vezette vissza.¹⁹ Reccesvind összefoglalását a szakirodalom eltérő neveken emlegeti: *Lex Visigothorum*,²⁰ *Lex Visigothorum Reccesvindi-ana*,²¹ *Forum Iudicum*,²² *Liber iudiciorum*.²³

A langobard joganyag kapcsán kiemelendő, hogy míg a germán népjogok többsége tárgy szerint csoportosította a szabályokat, a langobardok időrendben, uralkodók kronológiája szerint illesztették egymás után a jogszabályokat.²⁴ A langobard törvényekben – amelyek a népgyűlés közreműködésével születtek²⁵ – számos germán jogi terminus gazdagítja a latin szöveget. A langobardok már hetvenöt éve éltek Itáliában, szokásjoguk rögzítését azonban csak Rothari király hajtotta végre 643-ban,²⁶ s e törvénykönyvet, az *Edictus Rothari* az országnagyok és a nép hozzájárulásával – egy szimbolikus szerződési formában is (*speergedinge per gairethinx*)²⁷ – megerősítette.²⁸ Az *Edictus Rothari* rövid, tömör rendelkezésekből áll, amelyek megértését a langobard népnyelvi terminusok segítik. A vizigót, a keleti gót és a burgund joganyaggal szemben az *Edictus Rothari* kevésbé mutat szoros kapcsolatot a római joggal.²⁹ Egyetérthetünk Babjákkal abban,³⁰ hogy az *Edictus*

¹⁷ Hermann NEHLSSEN: „Alarich II. als Gesetzgeber. Zur Geschichte der Lex Romana Visigothorum” in Götz LANDWEHR (szerk.): *Studien zu den germanischen Volksrechten. Gedächtnisschrift für Wilhelm Eber* (Frankfurt am Main: Lang 1982) 143–203.

¹⁸ BABJÁK Ildikó: *Árucseré-ügyletek a germán népek szokásjogában* (Miskolc: PhD-értekezés 2005) 15.

¹⁹ Friedrich Karl von SAVIGNY: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter II*. Reprint (Aalen: Scientia 1986) 7.

²⁰ Hermann NEHLSSEN: „Lex Visigothorum” in *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II*. (Berlin: Erich Schmidt 1978) 1966–1979; RUSZOLY József: *Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában* (Budapest: Püski 1996) 26.

²¹ Hermann CONRAD: *Deutsche Rechtsgeschichte I*. (Karlsruhe: Müller 1962) 59.

²² Joshua C. TATE: „Roman and Visigothic Procedural Law in the False Decretals of Pseudo-Isidore” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 2004. 513.

²³ BABJÁK (18. l.) 19.

²⁴ Heinrich BRUNNER: *Deutsche Rechtsgeschichte II*. (Berlin: Duncker & Humblot 1906) 530.

²⁵ Richard SCHRÖDER: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (Leipzig: Veit & Comp 1907) 255.

²⁶ Heinrich ZOEFL: *Deutsche Rechtsgeschichte I*. (Braunschweig: Wreden 1871) I. 70.

²⁷ Friedrich EBEL – Georg THIELMANN: *Rechtsgeschichte. Von der Römischen Antike bis zur Neuzeit* (Heidelberg: Müller 2003) 126; Paolo DELOGU: „Rothari király törvényei és a 7. századi langobard társadalom” *Aetas* 2004/2. 35.

²⁸ BRUNNER (24. l.) 531; SCHRÖDER (25. l.) 255.

²⁹ Otto LENEL: „Geschichte und Quellen des römischen Rechts” in Josef KOHLER (szerk.): *Enzyklopädie des Rechtswissenschaft in systematischer Bearbeitung* (Leipzig: Duncker & Humblot 1915) 392.

³⁰ EBEL–THIELMANN (27. l.) 126; BABJÁK (18. l.) 171.

Rothari egyik része kifejezetten a régi longobárd szokásjogot tartalmazza, másik része pedig a király jogi reformjait foglalja össze.

Az alemann népjog két változatban maradt ránk: a régebbi változatot a kutatás *Pactus Alamannorum*ként, az újabbat pedig *Lex Alamannorum*ként tartja számon. A *Pactus* bevezető mondata a Meroving-dinasztiából származó Chlothar királyt említi³¹ mint törvényalkotót, a szakirodalom azonban azt tekintve megosztott, hogy ezen uralkodó személyében I. (511–561), II. (584–629), vagy pedig IV. Chlothar királyt (717–719) kell-e látnunk. Nagy valószínűséggel a *Pactus* – e törvénykönyv nyelvezete a *Lex Ribuariához*, illetve a *Lex Salica* későbbi változataihoz hasonlítható – szerzőjének II. Chlothar tekinthető, ezzel szemben a *Lex Alamannorum* Lantfrid jogalkotói tevékenységére vezethető vissza.³² II. Chlothar szerzősége mellett látszik szólni az a tény is, hogy 626 vagy 627 szeptemberében a Clichy-i Zsinaton negyven püspök, továbbá egy apát és egy diakónus is jelen volt (utóbbi mint megbízott), s e létszám hasonló nagyságrendet mutat, mint a *Pactus*ban olvasható leírás adatai.³³ A *Lex Alamannorum*ból egyértelművé válik, hogy a kompilátorok a *Pactus* szabályait tartalmilag is továbbfejlesztették.³⁴ E változat valamikor 712 és 725 között születhetett meg.

3. ORVOSLÁS ÉS ORVOS A KORA KÖZÉPKORBAN

3.1. A KORA KÖZÉPKORI MEDICINA

A kora középkor gyógyászatában két fő irányt különböztethetünk meg: egyrészt a királyi (hercegi) udvarokban és a kolostorokban gyakorolt, erőteljesebben az antik, hippokratészi és galenoszi hagyományokhoz, ezek szövegeinek recepciójához kötődő, másrészt az alapvetően a szóbeliségen alapuló és a germán hagyományokhoz kötődő népi gyógyászatot.³⁵

A kor gyógyászatában a legfejlettebbnek a Mediterráneum, ezen belül is a Bizánci Birodalom központjai számítottak (Alexandriában élt tovább a legerőteljesebben az antik hagyomány), a medicinát tudományos igényességgel művelők közül kiemelendő Oreibasios,³⁶ Amidai Aetios,³⁷ Trallesi Alexandros³⁸ és Aiginai Pau-

³¹ *Lex Alamannorum, Prologus.*

³² Clausdieter SCHOTT: *Lex Alamannorum. Faksimile Ausgabe des Codex Sangallensis 731* (Augsburg: Hiersemann 1993) 16.

³³ Isabella FASTERICH-SUTTY: *Die Rezeption des westgotischen Rechts in der Lex Baiuvariorum* (Köln: Heymanns 2001) 85.

³⁴ SCHOTT (32. l.) 12.

³⁵ NIEDERHELLMANN 1981 (12. l.) 74.

³⁶ Paul DIEPGEN: *Geschichte der Medizin. Die historische Entwicklung der Heilkunde und des ärztlichen Lebens I.* (Berlin: De Gruyter 1949) 164; Charles LICHTENTHALER: *Geschichte der Medizin I. Vorgeschichte, Antike und Mittelalter* (Köln – Löwenich: Deutscher Ärzte-Verlag 1974) 227.

³⁷ DIEPGEN (36. l.) 164; LICHTENTHALER (36. l.) 229.

³⁸ DIEPGEN (36. l.) 165.

lus³⁹ neve, akik az antik orvostudományi művek⁴⁰ kivonatolásával mentették át e tudásanyagot a középkorba.⁴¹ Az ő kompilációik közül számosat már igen korán lefordítottak latinra, ami a tudományosabb igényű orvoslás alapját képezte majd Európában nyugati felében – értelemszerűen e művek az antik forrásokhoz képest kevés eredetiséget mutatnak, túlnyomórészt az antik hagyomány leegyszerűsített kivonatainak tekinthetők.⁴² (Utóbb e kompilációkat arabra is lefordították, és így módon a VIII. századtól erőteljes fejlődésnek indult, majd a XI. századtól Dél-Európában, elsősorban Hispániában, majd Dél-Itáliában is hatást gyakorló arab medicina alapjává váltak.⁴³)

A népi gyógyászat eredetileg a germán vallási képzetek alapjain állt, idővel azonban a klasszikus (antik) gyógyászat hatása is érzékelhetővé vált a medicina ezen ágában – Galliában például már az V. és VI. században születtek orvosi receptkönyvek, amelyek közül elsősorban Marcellus Empiricus művét érdemes kiemelni,⁴⁴ illetve említést érdemel a(z) elszórtan germán kifejezéseket is tartalmazó *Codex Sangallensis* (Nr. 44) és a VIII–IX. századi *Codex Bambergensis* receptgyűjteményei.⁴⁵ A IX. századtól kezdve születő óangol *Leechbook*okra erőteljes hatást gyakorolt a germán vallási képzetek által befolyásolt népi gyógyászat szemlélete.⁴⁶ Mint-hogy a katolikus egyházi tanítás igyekezett határozottan fellépni a „pogány” vallási képzetek ellen, alig található e forrásokban olyan textus, amely kizárólagosan a germán néphit és népi gyógyászatot közvetíti számunkra,⁴⁷ ugyanakkor e képzetek, mágikus rítusok krisztianizált formában tovább éltek a népi gyógyászatban, és felvételt nyertek a receptkönyvekbe is.⁴⁸

³⁹ DIEPGEN (36. l.) 166.

⁴⁰ Az antik orvostudományhoz és antik orvosi hagyományhoz összefoglalóan lásd Antje KRUG: *Heilkunst und Heilkult. Medizin in der Antike* (München: C. H. Beck 1993); Vivian NUTTON: *Ancient Medicine* (London: Routledge 2004); Ernst KÜNZL: *Medizin in der Antike. Aus einer Welt ohne Narkose und Aspirin* (Stuttgart: Konrad Theiss 2002); Olaf KRAUSE: *Der Arzt und sein Instrumentarium in der römischen Legion* (Remshalden: Greiner 2010); HOFFMANN Szuzsanna – RÁBAI Krisztina – GALÁNTAI Erzsébet: *C. Plinius Secundus, Naturalis historia – Természetrész. XX–XXVII. könyv. Római medicina és farmakológia* (Szeged: Quintus 2012).

⁴¹ BENEDEK István: *Hügeia. Az európai orvostudomány története* (Budapest: Gondolat 1990) 71.

⁴² NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 39.

⁴³ Gerhard BAADER: „Mittelalterliche Medizin in bayerischen Klöstern” *Studhoffs Archiv für Geschichte der Medizin* 1973. 275–296.

⁴⁴ NIEDERHELLMANN 1981 (12. l.) 74; Henry Ernest SIGERIST: *Studien und Texte zur frühmittelalterlichen Rezeptliteratur* (Leipzig: Barth 1923) 186.

⁴⁵ Julius JÖRIMANN: *Frühmittelalterliche Rezeptarien* (Zürich – Leipzig: Füssli 1925) 5–77.

⁴⁶ Stanley RUBIN: *Medieval English Medicine* (Newton Abbot – New York: David & Barnes 1974) 43.

⁴⁷ Friedrich Wilhelm Hermann WASSERSCHLEBEN (szerk.): *Die Bußordnungen der abendländischen Kirche nebst einer rechtsgeschichtlichen Einleitung* (Halle: Graeger 1851); Joseph HANSEN: *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der großen Hexenverfolgung* (München – Leipzig: Oldenbourg 1900) 36.

⁴⁸ Oswald COCKAYNE (szerk.): *Leechdoms, Wortcunning and Starcraft of Early England I–III.* (London: Her Majesty’s Stationery Office 1864–1866) I. 384. III. 286; Felix GRENDON: „The Anglo-Saxon Charms” *Journal of American Folklore* 1909. 105–227; Maria BRIE: „Der germanische, insbesondere englische Zauberspruch” *Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* 1900. 1–36; Gerhard Eis: *Althochdeutsche Zaubersprüche* (Berlin: De Gruyter 1964).

Az egyházi tanítást is erőteljesen áthatotta az orvosi gondolkodás, illetve terminológia, kiváltképp a korai egyházatyák műveiben: így például a keresztvizet Tertullianus *aqua medicinalis*nak, vagyis a *gyógyvíznek*, *egészséget helyreállító víznek* nevezi,⁴⁹ más ókeresztény szerzőknél – Irnaeriusnál, Ignatiusnál és Iustinusnál – a bűnbánat mint *vera de satisfactione medicina*ként, az eukarisztia pedig a halhatatlanság *pharmakon*jaként szerepel.⁵⁰ Az egyházi orvoslás a keresztény szellemiségnek megfelelően sok esetben a bűnt tartotta a betegség kiváltó okának, s így a bűnbánatot is egyfajta gyógymódnak tekintette, a gyógyítást végző egyházi személy pedig Krisztust mint megváltót és a lélek orvosát utánozta.⁵¹ Az őskereszténység szellemiségével szemben a IV–V. századtól a testtel és annak betegségeivel szemben kevésbé elutasító álláspont vált érzékelhetővé a katolikus egyházban.⁵²

A „tudományos” orvoslás – amely elsősorban a leegyszerűsített hippokratési és galenosi tanításon alapult – szinterei elsősorban a kolostorok voltak, ahol a szerzetesek a *quadrivium* keretében orvosi képzésben is részesültek.⁵³ E klerikusok számára – elvben – hozzáférhetőek voltak az antik orvostudományi művek, így gyakorta a tudományos és a theurgikus módszer sajátos ötvözetét alkalmazták. A Cassiodorus (485–580), Theoderich kancellárja által alapított dél-itáliai *Vivarium*ban az antik orvostudomány számos művének másolata és fordítása készült.⁵⁴ Isidorus Hispalensis (570–636) pedig az *Etymologiae* húsz könyvéből kettőt szentelt a medicinának.⁵⁵ A reichenauai kolostorban alkotó Walahfridus Strabo *De cultura hortorum* című, négyyszáznegyvennégy hexameterből álló tankölteményében hosszabban írt huszonhárom növény gyógyhatásáról is; valamint ugyanezen kolostor alaprajzából kitűnik, hogy patikából, orvosi-, beteg- és kezelőszobákból álló *infirmarium* volt az épületben található.⁵⁶ A nem egyházi, vagyis uralkodói udvarokban működő orvo-

⁴⁹ Adolf HARNACK: *Die griechische Übersetzung des Apologeticus Tertullians. Medizinisches aus der älteren Kirchengeschichte* (Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung 1892) 132.

⁵⁰ LICHTENTHALER (36. l.) 269; HARNACK (49. l.) 133; Christel MEIER: *Gemma Spiritualis. Methode und Gebrauch der Edelsteinallegorese vom frühen Christentum bis ins 18. Jahrhundert I.* (München: Fink 1977) 373.

⁵¹ Wolf von SIEBENTHAL: *Krankheit als Folge der Sünde. Eine medizinhistorische Untersuchung* (Hannover: Schmorl & von Seefeld Nachfolger 1950) 7; Paul DIEPGEN: *Studien zur Geschichte der Beziehung zwischen Theologie und Medizin im Mittelalter I.* (Berlin – Grunewald: Rothschild 1922) 52; Hans SCHADEWALDT: „Arzt und Patient in antiker und frühchristlicher Sicht” *Medizinische Klinik* 1964. 150; Rudolphus ARBESMANN: „The Concept of 'Christus Medicus' in St. Augustine” *Traditio* 1954. 1–28; Karl Eduard ROTHSCHUH: *Konzepte der Medizin in Vergangenheit und Gegenwart* (Stuttgart: Hippokrates 1978) 49.

⁵² SCHADEWALDT (51. l.) 150; SIEBENTHAL (51. l.) 50; HARNACK (49. l.) 65; DIEPGEN (51. l.) 7; LICHTENTHALER (36. l.) 242; NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 42.

⁵³ Hans WOLTER: „Geschichtliche Bildung im Rahmen der Artes Liberales” in Josef KOCH (szerk.): *Artes Liberales von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters* (Leiden – Köln: Brill 1976) 55; Paul DIEPGEN: *Über den Einfluß der autoritativen Theologie auf die Medizin des Mittelalters* (Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz 1958) 7; NIEDERHELLMANN 1981 (12. l.) 76.

⁵⁴ Roger A. B. MYNORS (szerk.): *Cassiodorus, Institutiones* (Oxford: Clarendon Press 1937) 1, 31, 1; DIEPGEN (36. l.) 192.

⁵⁵ WOLTER (53. l.) 50.

⁵⁶ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 44.

sokról – akik olykor a *comes archiatorum*, vagyis a „főorvos” titulusát is elnyerték – szóló forrásaink igen hézagosságok, a köznépet ellátó egyszerű *medicusokról* pedig alig tudunk valamit.⁵⁷ Az uralkodó réteget ellátó orvosok gyakorta nagy vagyonra tehettek szert, ha azonban az általuk alkalmazott kezelés eredménytelen maradt, nem egyszer életükkel feleltek az alacsony hatékonyságért.⁵⁸ A sebészet ugyanakkor hiányzik a korabeli tudományos művekből, szó szerint *kheir-ourgiának*, vagyis *kéz-művességnek* tekintették, s mint ilyen nem tartozott az *arsnak*, illetve *scientiának* minősülő medicina területére.⁵⁹

3.2. AZ ORVOS JOGI STÁTUSA A KORA KÖZÉPKORBAN

Az orvos jogi helyzetére, társadalmi státusára vonatkozóan a *Lex Baiuvariorum* sajnos nem tartalmaz utalást. Megállapítható azonban, hogy az orvos nagy társadalmi tekintélynek örvendett, amint ez a bajor *lexszel* szoros rokonságot mutató alemann törvényből is kiderül.⁶⁰ Eszerint az orvos, akinek esküje három laikuséval ér fel, esküjét orvosi műszereire kellett letennie, ami hivatását és a társadalomban elfoglalt, kiemelt pozícióját jelképezte. Az idézett forrásszöveg az okozott sérülés után fizetendő *conpositio* körüli vita eldöntési módját határozza meg, vagyis az orvos ez esetben szakértőként jár el.⁶¹

A következő alemann szöveghely is arról informál, hogy az orvos tanúvallomása a közemberénél nagyobb súllyal esik latba.⁶² A forrás szerint amennyiben a koponyából/koponyatetőből származó csontdarabot, amely a bíróság előtt bizonyítékként szolgálna, az orvos elveszítette, vagy az orvosnak kell esküt tennie, hogy azt elveszítette, vagy pedig két szemtanúnak kell esküt tennie arra nézve, hogy a testi sértés elkövetése során valóban csontdarabot „ütöttek ki” – a kifejezés orvosiilag nehezen magyarázható, illetve beazonosítható – a koponyatetőből. A kezelő orvos tehát ebben az esetben is szakértőként lépett fel a bíróság előtt. Csupán feltételezhetjük, hogy a szakértővé válásnak valamiféle – legalábbis szokásjogiilag meghatározott – feltételrendszere volt, vagyis az orvosnak bizonyítania kellett szakértelmét, amint ez az óészaki *Manhælingsbalkerből* is kiderül,⁶³ amely szerint „törvényszéki orvos szakértő” az lehetett, aki bizonyította, hogy képes volt fegyverrel okozott sebeket, csonttörést, mellkasi vagy hasi sérülést, a levágott végtag csonkját és szúrt sebet gyógyítani.⁶⁴

⁵⁷ DIEPGEN (36. lj.) 199; NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 45.

⁵⁸ Gerhard BAADER: „Gesellschaft, Wirtschaft und ärztlicher Stand im frühen und hohen Mittelalter” *Medizinhistorisches Journal* 1979. 179.

⁵⁹ Loren Carey MACKINNEY: „Medieval Surgery” *Journal of the International College of Surgeons* 1957. 395; DIEPGEN (51. lj.) 16.

⁶⁰ *Pactus legis Alamannorum* 1, 2.

⁶¹ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 66.

⁶² *Lex Alamannorum* 57, 5.

⁶³ Herbert REIER: *Heilkunde im mittelalterlichen Skandinavien. Seelenvorstellungen im Altnordischen II.* (Kiel: Universitäts-Bibliothek 1976) 672.

⁶⁴ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 67.

A vizigót jog önálló *titulust* szentelt az orvos és a beteg jogi helyzete szabályozásának (*De medicis et egrotis*),⁶⁵ ami már önmagában is kellőképpen bizonyítja az orvos kiemelten fontos társadalmi helyzetét.⁶⁶ Az orvos és a beteg viszonyát a vizigót jogban kölcsönös biztonságot szavatoló szerződés (*placitum*) rendezte.⁶⁷ Az orvos és a beteg között létrejövő szerződés alapján az orvos kötelessége a beteg meggyógyítása – vagyis különös módon nem gondossági, hanem eredménykötelemre szerződik –, a páciens kötelessége pedig a gyógyításért járó díj megfizetése oly módon, hogy arra a szerződés megkötésekor biztosítékot (*cautio*) ad. A törvény a kezelés eredménytelenségének esetét is rendezi.⁶⁸ Ha a kezelés során a beteg meghal, vagyis az orvos nem tudta meggyógyítani, tehát nem volt képes szerződésben vállalt kötelezettségét teljesíteni, nem támaszthat igényt a megállapodott díjra, ugyanakkor a beteg családja nem léphet fel az orvos ellen emberölés vádjával.⁶⁹

A vizigót jog azonban az orvos biztonsága érdekében további garanciákkal bástyázta körül az orvos–beteg viszonyt.⁷⁰ Ennek értelmében (ami szintén az orvos magas társadalmi presztízsét jelzi) az orvost kihallgatás nélkül nem lehetett őrizetbe venni, ami alól kivételt képez az emberölés esete – ez alatt értelemszerűen nem az orvosnak fel nem róható *exitus* értendő, hanem a szándékos emberölés –, amikor is a *homicidium* után fizetendő *conpositio* értékében kezeset kellett állítania. Az orvos és tanítványa viszonyát szintén szabályozta a törvény.⁷¹ Az orvos a képzés fejében – ami nem szervezett formában, hanem egyénileg megkötött szerződés alapján, személyes bizalmon alapuló mester–tanítvány viszony keretében történt – tanítványától tizenkét *solidus* megfizetését követelheti.

4. A BETEGSÉG, A VETÉLÉS ÉS A SÉRÜLÉS KÉRDÉSÉNEK SZABÁLYOZÁSA ÉS TERMINOLÓGIÁJA A LEX BAIUVARIORUMBAN

4.1. A JOG- VAGY CSELEKVŐKÉPESSÉGET BEFOLYÁSOLÓ BETEGSÉGEK A LEX BAIUVARIORUMBAN

Megválaszolásra vár az a kérdés, hogy a bajor *Volksrecht*ben hogyan jelenik meg a beteg és a betegség fogalma. Jogi szövegekről lévén szó, betegségről csupán abban az esetben esik szó, amikor az a személy cselekvőképességét befolyásolja, vagy jogi státusát megváltoztatja (nevezetesen a lepra és az elmebetegség), valamint amikor annak munkaképességére van hatása (ilyen a vakság és a *hernia*, azaz a

⁶⁵ *Lex Visigothorum* 11, 1, 1–8.

⁶⁶ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 67.

⁶⁷ *Lex Visigothorum* 11, 1, 3.

⁶⁸ *Lex Visigothorum* 11, 1, 4.

⁶⁹ Darrel W. AMUNDSEN: „Visigothic Medical Legislation” *Bulletin of the History of Medicine* 1971. 559; DIEPEN (36. l.) 198.

⁷⁰ *Lex Visigothorum* 11, 1, 8.

⁷¹ *Lex Visigothorum* 11, 1, 7.

lágyéksérv). A *Lex Baiuvariorum* szöveghelyeinek elemzése előtt érdemes áttekinteni az *Edictus Rothari* vonatkozó passzusát, amely a cselekvőképességet, illetve a státust befolyásoló/korlátozó betegségek társadalmi megítéléséről, valamint ennek jogi szabályozásáról a bajor forrásnál átfogóbb képet nyújt.

Az *Edictus Rothari* szerint az elmebetegség oka a bűnben keresendő.⁷² Az *Edictus Rothari* egyértelműen illeszkedik abba a keresztény hagyományba, amely szerint az elmebetegség a bűn konzekvenciája – noha e gondolat nem idegen más vallások képzetétől sem.⁷³ Noha a Bibliában sem az Ó-, sem az Újszövetségben nem található meg e gondolat egyértelmű gyökere, az egyházatyák azonban János *Evangéliumának* egy passzusából indulnak ki, amelyben Krisztus a nagyobb bajt elkerülendő a bűn kerülésére int.⁷⁴ A veleszületett, illetve öröklött betegségeket az eredendő bűnre vezették vissza, s e képzet a korai kereszténység idején a démonhittel sajátosan keveredett.⁷⁵ Origenes az egyes betegségeket konkrét démonokhoz kapcsolta, Augustinus, Tertullianus, Minucius Felix és Cyprianus szintén hasonló elképzeléseket fogalmaztak meg.⁷⁶

Ennek megfelelően az *Edictus Rothari* idézett szöveghelye a beteget *rabiosus*-nak, illetve *demoniacus*-nak nevezi. Megjegyzendő, hogy a középlelatinban a *rabies* általában a fertőzött állat harapásával terjedő veszettséget jelölte,⁷⁷ amit legtöbbször a *hydrophobia* szinonimájának tekintettek,⁷⁸ ami e betegség egyéb szimptomái (dühkitörés, alvászavar, szájhabszólás stb.) mellett tipikus tünetnek tekinthető, a paciensnél erőteljes szomjúságérzet jelentkezik, amely azonban nyelési nehézséggel, illetve a folyadéktól való irtózással párosul.⁷⁹ A *rabies* azonban a langobard szövegben valószínűleg minden, dührohammal járó betegség összefoglaló nevéként szerepel.⁸⁰ A *demoniacus* kifejezés minden bizonnyal arra a képzetre megy vissza, hogy a beteget démonok szállták meg – a középlelatinban azonban e terminus (ha nem is kizárólagossággal) az epilepszia számára volt fenntartva, amit a hippokratészi írások szent betegségként említenek,⁸¹ ám a hippokratészi tanításban egyúttal kifejtésre kerül az e betegség természetfeletti kiváltó okáról szóló vélekedés tarthatatlansága.⁸² Számos forrás tanúsága szerint ugyanakkor már a középkorban sem minden esetben természetfeletti kiváltó okra vezették vissza az epilepsiát, hanem agyi elváltozást gyanítottak mögötte.

⁷² *Edictus Rothari* 323.

⁷³ Karl Eduard ROTHSCHUH: „Der Krankheitsbegriff” *Hippokrates* 1972. 3–17; ROTHSCHUH (51. l.) 47.

⁷⁴ *Evangelium secundum Iohannem* 5, 14.

⁷⁵ SIEBENTHAL (51. l.) 43; Johannes HEMPEL: *Heilung als Symbol und Wirklichkeit im biblischen Schrifttum* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1965) 271; HARNACK (49. l.) 133; SCHADEWALDT (51. l.) 151; ROTHSCHUH (51. l.) 31.

⁷⁶ HARNACK (49. l.) 133; NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 48.

⁷⁷ Charles du Fresne DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis, I–X.* (Niort: Léopold Favre 1883–1887) VII. 2.

⁷⁸ Wallace Martin LINDSAY (szerk.): *Isidorus Hispalensis, Etymologiae sive origines* (Oxford: Clarendon Press 1985) 4, 6, 15.

⁷⁹ Henri Hubert BECK: *Waanzin in de middeleeuwen* (Haarlem: De Toorts 1969) 124.

⁸⁰ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 49.

⁸¹ DU CANGE (77. l.) III. 2; NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 49.

⁸² BECK (79. l.) 85.

E források egyike éppenséggel az *Edictus Rothari* után szűk egy évszázaddal lejegyzett *Lex Baiuvariorum*, amelynek szöveghelyét – anélkül, hogy ehelyütt annak kellékszavatossági vetületeivel foglalkoznánk – itt érdemes a Gw jelzetű, XI. századi kézirat glosszáival együtt idézni.⁸³ Teljesen egyértelmű, hogy a XII. századi kéziratban felcserélték a két magyarázandó kifejezéshez tartozó glosszát, vagyis a *cadivushoz*, vagyis *epilepszáshoz* a *hirniuotic* kifejezésnek kell tartoznia, a *herniosushoz*, azaz a *lággyéksérvben szenvedőhöz* a *holoht* kifejezésnek.⁸⁴ Az ehelyütt vizsgálandó *hirniuotic* kifejezés etimológiája kellőképpen egyértelmű: az *aggy* jelentésű ófelnémet, illetve középfelnémet *hirn(i)*, valamint a *dühös*, *dühöngő* jelentésű az – indoeurópai **uāt*, **uōt* gyökből eredő – ófelnémet *wuotīg* és a középfelnémet *wuotic* kifejezések *compositum*aként állt elő.⁸⁵ E kifejezés közeli rokonságot mutat a *látnok* jelentésű óír *faith*, a *megszállott* jelentésű gót *wōde* és az *elmebeteg* jelentésű óangol *wōd* szavakkal.⁸⁶ Ez az etimológiai okfejtés nyilvánvalóvá teszi, hogy az epilepszia esetén a betegség okát az agyi elváltozásban vélelmezték, mert a *hirniuotic* terminusban semmi sem utal természetfeletti kiváltó okra.⁸⁷

Az *Edictus Rothari* rendelkezése teljes egyértelműséggel kimondja, hogy az e betegségben szenvedők cselekvőképessége bizonyos pontokon korlátozás alá esik: vétőképességük hiányzik, vagyis a *rabiosus* és *demoniacus* által okozott kárnál a vétkesség hiányzik, az általa elkövetett bűncselekmény pedig nem büntetendő, vagyis nem kellett az ilyenkor szokásos *conpositiōt* megfizetnie. A beteg rokona it nem lehetett a cselekményért felelősségre vonni, illetve tőlük kártérítést követelni – ugyanakkor a rokonok sem követelhettek *conpositiōt*, ha valaki a beteget gondatlanságból (*sine culpa*) megölte. Vagyis a betegre ugyanazon szabályok álltak, amelyek mentesítették az állattartót a veszett állat által okozott kár miatti kártérítés alól, és fosztották meg egyúttal a kártérítés követelésének jogától.⁸⁸ (A gyengeelméjűeket és elmebetegeket tekintve a vizigót jog a római jogi szabályt alkalmazta, vagyis csupán esetleges *lucidum intervallum*aik idején – saját ügyükben – tett nyilatkozataik érvényesek, egyébként akaratnyilvánításuk érvénytelen, illetve nem szerepelhetnek tanúként a bíróság előtt, ám ha mégis tanúskodnának, vallomásuk nem vehető figyelembe.⁸⁹) Az *Edictus Rothari* szerint amennyiben a vevő az adásvétel megkötését követően észlelte, hogy a rabszolga leprás vagy epilepsziás, akkor a rabszolga visszaszolgáltatása mellett visszakövetelhetette a vételárat; az eladó arra vonatkozó tisztítóeszküvel védekezhetett, hogy az átadás időpontjában nem tudott a rabszolga betegségéről.⁹⁰ E rendelkezés alapvetően egybecseng

⁸³ *Lex Baiuvariorum* 16, 9.

⁸⁴ Oskar SCHADE: *Altdeutsches Wörterbuch* (Halle: Buchhandlung des Waisenhauses 1882) I. 414; NIDERHELMANN 1983 (12. lj.) 50.

⁸⁵ SCHADE (84. lj.) I. 402; II. 1216; Matthias LEXER: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I–III*. (Stuttgart: Hirzel 1872–1878) II. 1303; III. 385; Julius POKORNY: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I–III*. (Bern: Francke 1959) I. 1113.

⁸⁶ POKORNY (85. lj.) I. 1113.

⁸⁷ NIDERHELMANN 1983 (12. lj.) 51.

⁸⁸ *Edictus Rothari* 324.

⁸⁹ *Lex Visigothorum* 2, 5, 11.

⁹⁰ *Edictus Rothari* 230.

a fent említett bajor passzussal, amelyre nagy valószínűséggel a langobard törvény lehetett hatással.⁹¹

Az *Edictus Rothari* szerint a megkötött eljegyzés is megtámadható, vagyis visszakövetelheti a vőlegény az általa adott jegyajándékot, és nem kötelezhető a házasság megkötésére, ha a menyasszonyról utóbb derül ki, hogy leprás, mindekét szemére vak vagy epilepsziás.⁹² A lepra esetén ugyanakkor a törvény a fenti két eset – vagyis az adásvétel és az eljegyzés megtámadása – mellett további jogkövetkezményeket is fűzött a betegség eltitkolásához.⁹³ A törvény jogilag halottnak tekinti a leprás beteget, és kizárja a közösségből: amennyiben a bíró, illetve a nép számára egyértelműen bebizonyosodik a betegség ténye, a betegnek el kellett hagynia városi házáat, és a közösségen kívül egyedül kellett élnie, vagyonát nem adhatta és nem zálogosíthatta el, elveszítette öröklési jogát, és nem vehette igénybe a jogszolgáltatást, ugyanakkor a rokonok kötelesek voltak a kitaszított személyt az általa hátrahagyott vagyonból ellátni – amely rendelkezés ugyanakkor nem ellentmondásmentes, hiszen a jogalkotó egy *de iure* halott személy ellátásnak kötelezettségét rója a hátramaradottakra. A langobard jogalkotás a leprásokat tekintve csak annyiban hozott újat, hogy jogilag is halottnak és kitaszítottnak minősítette a beteget, lévén hogy *de facto* már az ókorban is elkülönítették e fertőző, gyógyíthatatlan és ijesztő tünetekkel járó kórban szenvedőket.⁹⁴ Kérdéses ugyanakkor, hogy milyen betegséget minősítettek a kora középkori források lepraként. Nagy valószínűséggel nem kizárólag a ma lepraként diagnosztizálható betegséget (noha a modern orvostudomány ennek is három fajtáját ismeri), hanem számos egyéb bőrbetegséget is, így például többek között a *psoriasis* bizonyos fajtáit, a *pellagrát* és a *leukoplakiát*.⁹⁵

A lepra jogi megítélésében nagy szerepet játszott az egyház álláspontja is, amely számos bibliai hellyel „igazolta”, hogy a lepra az isteni törvény megsértéséért elszenvedett büntetés, és arra utasított, hogy a beteget ki kell taszítani a közösségből.⁹⁶ Az egyház ugyanakkor igyekezett valamiképpen gondoskodni is a leprásokról. Gregorius Turonensis írása szerint Châlon-i Agricola püspök (535–580) a város előtt *exsinodochium leprosostrumot* hozott létre;⁹⁷ az 549-es ötödik Orleans-i Zsinat a püspök kötelességévé tette a leprásokról való gondoskodást;⁹⁸ az 583-as harmadik Lyon-i Zsinat a püspökre róttá azon rendelkezés betartatásának kötelezettségét, hogy a leprások ne mehessenek át más püspökségek területére, hogy így gátat vessenek a betegség elterjedésének.⁹⁹ (Ez utóbbi forrás arra enged következtetni,

⁹¹ Gerhard DILCHER: „Langobardisches Recht” in *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II*. (Berlin: Erich Schmidt 1978) 1611.

⁹² *Edictus Rothari* 180.

⁹³ *Edictus Rothari* 176.

⁹⁴ Charles SINGER: *A Short History of Medicine* (Oxford: Oxford University Press 1928) 86; NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 55.

⁹⁵ Hans SCHADEWALDT: „Zur Geschichte der Lepra” *Der Hautarzt* 1969. 125.

⁹⁶ *Leviticus* 13, 45; *Numeri* 5, 2; 12, 10; *Cronicae* 2, 26, 19.

⁹⁷ Gregorius Turonensis, *Liber in gloria confessorum* 85; Bruno KRUSCH – Wilhelm LEVISON (szerk.): *Gregorii Turonensis opera* (Hannover: Hahnsche 1951).

⁹⁸ *Concilium Aurelianense* 21.

⁹⁹ *Concilium Lugdunense* 6.

hogy a leprások a létfenntartáshoz szükséges pénzt, illetve élelmiszert összekel-dulták, csapatostul kószáltak a tartományban.¹⁰⁰) A Walahfridus Strabo reichenau-i apát által Otmar St. Gallen-i apátról írott életrajzban olvasható, hogy az apát a kolostortól nem messze, ám mégis annak falain kívül *hospitiumot* hozott létre a leprások számára,¹⁰¹ ugyanakkor – tekintettel a lepra ekkoriban gyógyíthatatlan voltára, ez az intézmény csupán a betegek elkülönítését szolgálta, s ott aligha folyt bármiféle gyógyítás is.¹⁰² A leprások vándorlásának tilalma aligha lehetett túlságosan hatékony, mert 789-ben Nagy Károly *edictumában* elrendelte a leprások elkülönítését.¹⁰³ Noha már a langobard jogalkotást megelőzően is igyekeztek a leprásokat elkülöníteni, kizárni a közösségből, az *Edictus Rothari* volt az első jogforrás, amely elkülönítésüket és *de iure* halálukat törvénybe iktatta.¹⁰⁴

4.2. A MAGZATELHAJTÁS TÉNYÁLLÁSA A *LEX BAIUVARIORUMBAN*

A magzatelhajtás¹⁰⁵ bűncselekménye kapcsán a *Lex Baiuvariorum* a következőképpen rendelkezik: ha a rabszolgánál magzatelhajtást szolgáló, illetve okozó szert ad be egy állapotos nőnek, kétszáz korbácsütéssel büntetendő, ha pedig szabad *statusú* az elkövető nő, akkor elveszíti szabadságát, és annak a szolgálója lesz, akinek a herceg odaitéli.¹⁰⁶ Alapvető különbség a *Lex Visigothorum* még tárgyalandó szabályaihoz képest, hogy a vizigót jog az állapotos nőt is bevonja a tettesi körbe, valamint hogy a szer be-, illetve átadója nem csupán nő, hanem bárki lehet; ezzel szemben a bajor törvény nem tér ki arra, hogy a szert beevő nő maga szándékolta-e előidézni a vetélést, vagy pedig csupán nem volt tisztában a bevett/beadott szer hatásával. A szankció hasonlósága – vagyis a kétszáz korbácsütés, illetve a szabad *status* elvesztése –, továbbá a személyállapot szerint differenciált büntetés valószínűsíteni engedi, hogy a két törvény egyazon forrásra, vagyis a *Codex Euricianusra* megy vissza.¹⁰⁷

Az állapotos nő ütessel/ütlegeleléssel történő megölését a *Lex Baiuvariorum* halállal bünteti, ha azonban csupán a magzat halt meg, úgy húsz *solidus conpositi*ót kell az elkövetőnek fizetnie, azonban amennyiben a magzat már „élt”, vagyis a terhesség előrehaladottabb volt, akkor a váltság százhatvan *solidusra* emelke-

¹⁰⁰ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 57.

¹⁰¹ Johannes DUFT: *Sankt Otmar. Die Quellen zu seinem Leben* (Zürich – Lindau – Konstanz: Thorbecke 1959) 26.

¹⁰² Jesko von STEYNITZ: *Mittelalterliche Hospitäler der Orden und Städte als Einrichtungen der sozialen Sicherung* (Berlin: Duncker & Humblot 1970) 19.

¹⁰³ *Duplex legationis edictum* 36; 44.

¹⁰⁴ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 57.

¹⁰⁵ A magzatelhajtás római jogi vetületeihez a hazai szakirodalomból lásd PÉTER Orsolya: „Nasciturus pro iam nato habetur. A magzat pozíciója és a magzatelhajtás a római jogban” *Jogtudomány Közöny* 1991/7–8. 177–183; PÉTER Orsolya: „Nasciturus, venter, partus, qui nasci speratur. A méhmagzat 'kiléte' a római jog forrásaiban” in SZABÓ Béla – SÁRY Pál (szerk.): *Dum spiro doceo. Huszti Vilmos 85. születésnapjára* (Miskolc: Bibor 2000) 41–54.

¹⁰⁶ *Lex Baiuvariorum* 8, 18.

¹⁰⁷ FASTRICH-SUTTY (33. lj.) 161.

dett.¹⁰⁸ A vizigót jog utóbbi, vagyis csupán a magzat halálát okozó esetekben száz, az „emberi alakot öltött” magzat esetén százötven *solidus* váltság megfizetését írja elő.¹⁰⁹ A magzat fejlettségének megfelelően differenciált szankció arra enged következtetni, hogy ez esetben is mindkét törvény forrása a *Codex Euricianus* volt.¹¹⁰

Az egyházi álláspontot tükrözi a *Lex Baiuvariorum* két passzusa.¹¹¹ Magzatelhajtás esetén az egy összegben megfizetendő *compositiō*n felül az elkövető és utódai évente további egy *solidus*t voltak kötelesek fizetni a hetedik nemzedékig – a törvény e felettébb szigorú szabályt azzal indokolta, hogy a születés lehetőségétől megfosztott lélek is „hosszantartó büntetést szenved”, mivel a keresztség szentsége nélkül szállt alá a pokolra. Feltűnő, hogy e passzus ugyanazon szavakkal kezdődik, mint a kettővel előbbi, vagyis ugyanazon, korábban már részletesen meghatározott tényállást és szankciót újratárgyalja. Teljesen egyértelmű, hogy míg a magzatelhajtáshoz kapcsolódó többi szöveghely a *Lex Baiuvariorum*ban a germán jogfelfogást tükrözi, addig ez a kettő a kereszténység hatását mutatja, ami – ha a *Lex Baiuvariorum* keletkezésére és szerkesztettségének kérdésére vonatkozóan akarjuk elemezni – az eltérő szövegrétegek együttes jelenlétét bizonyítja.¹¹²

A fríz, a száli frank, a ripuári frank és a langobard jogban, valamint a *Pactus legis Alamannorum*ban a nő saját magán végrehajtott abortusza, illetve a nő kívánságára végrehajtott abortusz nem található meg, mint büntetőjogi tényállás.¹¹³ A szász, a türing és a burgund jog semmilyen formában nem tárgyalja a magzatelhajtást, vagyis annak még azon esetét sem minősíti önálló tényállássá, amikor a vetélést az elkövető erőszakos cselekménye okozza. E tény egész mást sugall, mint az imént említett *lex*ek – a fríz, a száli frank, a ripuári frank és a langobard törvény, valamint a *Pactus legis Alamannorum* – teljes hallgatása a nő kérésére más által, illetve saját magán végrehajtott abortusztól, nevezetesen azt, hogy e népeknél (egyházi hatásra) a magzat megölésének bármilyen formáját emberölésnek minősítették, és így is szankcionálták.¹¹⁴

Az erőteljes keresztény hatást mutató vizigót jog meglehetősen hosszan taglalja a magzatelhajtás/terhesség-megszakítás kérdését a *De excutientibus hominum partum* cím alatt.¹¹⁵ A törvény először az abortív szerrel történt magzatelhajtást szabályozza.¹¹⁶ Ha az abortív szer át-, illetve beadójának büntetése halál, ha a nő kérte az abortív szert, illetve annak beadását, a szabályozás az állapotos nőt is bevonja a tettesi körbe: ha rabszolganő, büntetése kétszáz korbácsütés, ha pedig

¹⁰⁸ *Lex Baiuvariorum* 8, 19.

¹⁰⁹ *Lex Visigothorum* 6, 3, 2.

¹¹⁰ FASTRICH-SUTTY (33. lj.) 161.

¹¹¹ *Lex Baiuvariorum* 8, 20–21.

¹¹² Ernst von SCHWIND: „Kritische Studien zur Lex Baiuvariorum II.” *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 1908/2. 634; Louis MORSAK: „Zum Tatbestand der Abtreibung in der Lex Baiuvariorum” in Louis CARLEN – Friedrich EBEL (szerk.): *Festschrift für Ferdinand Elsener* (Sigmaringen: Thorbecke 1977) 201; NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 137.

¹¹³ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 129.

¹¹⁴ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 130.

¹¹⁵ *Lex Visigothorum* 6, 3, 1–7.

¹¹⁶ *Lex Visigothorum* 6, 3, 1.

szabad státusú, a szabadság elvesztése. Ezt követően a szabad státusú állapotos nő szabad férfi általi, vetéléshez vezető bántalmazásának szankcióját állapítja meg a törvény.¹¹⁷ Amennyiben tehát szabad ember szabad nő bántalmazásával annál vetélést okozott, amibe a nő belehalt, emberölés miatt büntetendő, csupán a magzat halálát okozó esetekben száz, az „emberi alakot öltött” magzat esetén százötven *solidus conpositio* fizetendő.

E rendelkezésekben érdekesen keverednek a germán és a római jogi elemek: a *conpositiós* összegek az előbbi, az egyéb büntetések (megkorbácsolás, halálbüntetés, szabad státus elvesztése) az utóbbi hatására vezethetők vissza.¹¹⁸ Említést érdemel, hogy az abortív szerrel előidézett vetélés szankciója súlyosabb, mint a testi sértéssel előidézetté – ennek oka talán abban keresendő, hogy az abortív hatású szereket a „varázssital/bájital” kategóriájába sorolták, s mint a mágia területére tartozókat kiemelten veszélyesnek tartották.¹¹⁹ Ezt látszik alátámasztani az is, hogy még Worms-i Burchard is a boszorkányság körébe sorolja az abortív szerekekkel történő terhesség-megszakítást.¹²⁰ Ez az álláspont némiképp egybecseng azon római jogi szabályozással, amely az abortív szerek alkalmazását az afrodisziákumokéval azonosan büntette.¹²¹ A vizigót szabályozás legősibb rétege nagy valószínűséggel a sullai szabályozást vette át,¹²² amely a nőt az önmagán végrehajtott abortusz miatt nem büntette, az abortív szer be-, illetve átadóját azonban igen.¹²³ (A római jog csak a Severusok korától szankcionálta az abortuszt, azonban a nőt itt sem önmagában a magzat megölése miatt büntették, hanem azért, mert az apát megfosztotta egy majdan a hatalma alatt álló személytől – ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e szankcióval a jogalkotó csupán a férjezett és elvált nőket fenyegette, a leányanyákat nem.¹²⁴ Jó eséllyel feltételezhetjük tehát, hogy a vizigót szabályozás szellemisége nem római, hanem kánonjogi gyökerű.¹²⁵) Chindasvint király tovább szigorította az abortusz szankcióit.¹²⁶ A király a magzatelhajtást és annak kísérletét a *pietas* elleni büntetteknek minősítette, s azokat halállal vagy megvakítással rendelte sújtani még abban az esetben is, ha a nő férje beleegyezésével vagy parancsára tette azt – ez utóbbi esetben a férjet ugyanúgy büntetni rendelte.

A *Lex Alamannorum* az abortusz szankcióját a magzat neme szerint határozta meg.¹²⁷ A nőnemű jegyeket mutató *foetus conpositio*ja kétszerese a hímneműének, ha azonban a nem állapítható még meg, vagyis nem fejlődött ki az emberi alakzat, úgy a *conpositio* a hímnemű *foetus*éval azonos.

¹¹⁷ *Lex Visigothorum* 6, 3, 2.

¹¹⁸ NEHLSSEN (20. lj.) 1976; Hermann NEHLSSEN: *Sklavenrecht zwischen Antike und Mittelalter. Germanisches und römisches Recht in den germanischen Rechtsaufzeichnungen I. Ostgoten, Westgoten, Franken, Langobarden* (Frankfurt am Main – Zürich: Musterschmidt 1972) 233.

¹¹⁹ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 131.

¹²⁰ Burchardus Vormatiensis, *Decreta* 972.

¹²¹ Paul. D. (Digesta) 48, 19, 38, 5.

¹²² D. 25, 4, 1, 1; 35, 2, 9, 1.

¹²³ NEHLSSEN (118. lj.) 234.

¹²⁴ D. 47, 11, 4; 48, 8, 3; 48, 8, 8; 48, 19, 39. Vö. MORSÁK (112. lj.) 202.

¹²⁵ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 132.

¹²⁶ *Lex Visigothorum* 6, 3, 7.

¹²⁷ *Lex Alamannorum* 88, 1–2.

Amint látható, a *lex*ek különbséget tesznek a vetelés előidézésénél a magzat neme, illetve – amint a *Lex Visigothorum* és a *Lex Baiuvariorum* rendelkezései mutatják – a *foetus* fejlettsége és „élő” volta szerint a *conpositio* nagyságában. E differenciálás több antik és kora keresztény szerzőre megy vissza. Aristotelés a hímnemű *foetus* mozgásának kezdetét a fogantatás utáni negyvenedik, a nőneműét a kilencvenedik napra tette; a hippokratési hagyomány szerint – amelyhez Galénos is csatlakozott – a hímnemű *foetus* a harmadik, a nőnemű a negyedik hónap után ölt emberi alakot.¹²⁸ A keresztény hagyomány – az antikvitással ellentétben – nem az emberi alak felvételének, hanem a lélek beköltözésének időpontját vette az abortusszal kapcsolatos álláspontja alapjául. Az egész gondolat az *Exodus* egy szöveghelyének¹²⁹ hibás *Septuaginta*-fordítására megy vissza, amely a léleknek a magzat testébe való beköltözéséről beszél, s amely ugyan nem került be a *Vulgata*-fordításba, azonban – az aristotelési és hippokratési gondolkörrel vegyülve – évszázadokon át kísértett az egyházatyák írásaiban. Az alapkérdés akként vetődött fel, hogy a fogantatás utáni mely időponttól kezdve tekintendő az abortusz emberölésnek. Érdekes módon bizonyos zsinatok egyáltalán nem vették tekintetbe az időpont kérdését,¹³⁰ bizonyos mérvadó szerzők, így például Augustinus és Hieronymus azonban csak egy adott időponttól kezdve tekintették az abortuszt emberölésnek, mondván, hogy bizonyos testi fejlettségi szint felett tartották úgy, hogy a lélek beköltözhet a testbe, s így ez időpont előtt nem is beszéltek emberölésről az abortusz kapcsán.¹³¹

4.3. AZ ORVOS BEVONÁSÁNAK ÉS AZ ORVOSI KEZELÉS KÉRDÉSE A LEX BAIUVARIORUMBAN

A testi sértés különféle formáinál a népjogok eltérő *conpositiót* állapítottak meg, ugyanakkor bizonyos sérülések *conpositiójának* mértékét oly módon határozták meg, hogy szükségesnek látszott-e orvosi segítség, és ha igen, milyen jellegű. A *Lex Baiuvariorum* már önmagában az orvos bevonásának szükségessé válásával másfél *solidus*ra emelte a *conpositio* összegét, amennyiben az ütés/szűrés vénát sértett vagy annak következtében a koponyacsont láthatóvá vált.¹³² Az *Edictus Rothari* szabályozása rendszerint az orvosi munkadíjat is követelhetővé tette a *conpositio* összege mellett az elkövetőtől.¹³³ Ezen felül pedig egy általános szabály is kimondta, hogy az elkövető köteles a sértett számára orvosról gondoskodni – ha ezt elmulasztja, a sértett, vagy rabszolga estén annak tulajdonosa is hívhatott orvost –, valamint annak a szakértők által megállapított díjazását megfizetni.¹³⁴

¹²⁸ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 134.

¹²⁹ *Exodus* 21, 22–23.

¹³⁰ *Lex Visigothorum* 6, 3, 7.

¹³¹ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 135.

¹³² *Lex Baiuvariorum* 5, 3.

¹³³ *Edictus Rothari* 78–79; 82–84; 87; 89; 94; 96; 101–103; 107; 110–112; 118; 125.

¹³⁴ *Edictus Rothari* 128.

A koponyasérülés esetén alkalmazott sebészeti kezelésről a legtöbbet a *Lex Alamannorum* két passzusából tudhatunk meg. Az egyik szöveg helyt az esetet írja le, amikor a koponyasérülés következményeként az agy láthatóvá vált.¹³⁵ A textus a kezelés kapcsán leírja, hogy az orvos a *pinn(a)* vagy *fano(ne)* nevű eszközzel érintette meg az agyat. A latinosan deklinált *pinn* nyelvtörténetileg valószínűleg a *cylinderben végződő kis fa/fémdarab* jelentésű óangol *pinn*, illetve *nyilacska* jelentésű ófelnémet és középfelnémet *pin(ne)* szóval, vagy esetleg a *toll* jelentésből a középlatinban (*szalma*)*szál*, *nyílszár* jelentést is felvett latin *penna* szóval rokonítható, azonban mindenképpen hegyes, szondaszerű eszközt jelölt,¹³⁶ amely csontszilánkok eltávolítására is alkalmas lehetett. A *fano* kifejezés a *kendő* jelentésű ófelnémet és ószász *fano*, valamint angolszász és gót *fana* szóval mutat rokonságot,¹³⁷ és valószínűleg egyszerűen a sebre teendő kötést jelölte.¹³⁸

A másik szöveg helyt az esetet tárgyalja, amikor az agyvelő nem csupán láthatóvá vált, hanem részben a koponyaüregre kívülre is került.¹³⁹ Az orvosi beavatkozást, vagyis az agynak a koponyaüregbe való visszahelyezését a szöveg a *virscoppot* szóval jelöli. Etimológiailag e kifejezés a következőképpen magyarázható: az ófelnémet *stopfōn/scoppōn* ige *foltozást* jelent,¹⁴⁰ az előtag az ófelnémet *far-*, *fir-* (vö. újfelnémet *ver-*) előtaggal rokon, valamint az *ōn*-végződésű igékhez tapasztott *-ot* végződés főnevesíti a kifejezést.¹⁴¹ Az a körülmény, hogy a szöveg népnyelven írja le a beavatkozást, valószínűsíteni engedi, hogy azt nem csupán a kolostorokban tanult, a „tudományos alapokon” álló medicinát művelő orvosok, hanem a népi gyógyászatot művelők is alkalmazták. A szövegben a *siricum*, vagyis a *selyem* a seb összevarrására szolgált, amelyet (*silkiprædi*) az ószaki gyógyászatban is e célra használtak.¹⁴² Az operáció lefolytatásához az óangol *Leechbook*okban bővebb információkat is találni, többek között arra nézvést, hogy a tartókötetést milyen anyagból érdemes elkészíteni, illetve hogy a csontszilánkokat hogyan lehet sikeresen eltávolítani az agyból.¹⁴³ Az itt leírt és ehhez hasonló beavatkozások tényét a régészeti leletek is bizonyítják, így például az Allachban, Chamünsterben, Gredingben és Aidenbachban feltárt sírok, amelyekből arra lehet következtetni, hogy bizonyos esetekben eredményesen hajtották végre a műtétet, lévén hogy nyilvánvalóan orvosi beavatkozás eredményeként sikeresen gyógyult koponyatörések mutathatók ki a sírleletekből.¹⁴⁴

A vérzés elállítását szolgálta a *cauterisatio*, vagyis a seb kiegészése, és ily módon az erek beforrasztása, amiről a *Lex Baiuvariorum* szöveg helye is tanúskodik.¹⁴⁵

¹³⁵ *Lex Alamannorum* 57 (59), 6.

¹³⁶ POKORNY (85. l.) I. 97, 830; DU CANGE (77. l.) V. 327; VI. 257.

¹³⁷ FRIEDRICH KLUGE: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Straßburg: Trübner⁶1899) 180; RUDOLF SCHÜTZEICHEL: *Althochdeutsches Wörterbuch* (Tübingen: Max Niemeyer²1974) 47; SCHADE (84. l.) I. 160.

¹³⁸ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 78.

¹³⁹ *Lex Alamannorum* 57 (59), 7.

¹⁴⁰ KLUGE (137. l.) 753; SCHADE (84. l.) II. 875.

¹⁴¹ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 79.

¹⁴² REIER (63. l.) 592; RUBIN (46. l.) 137.

¹⁴³ COCKAYNE (48. l.) II. 1, 14.

¹⁴⁴ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 80.

¹⁴⁵ *Lex Baiuvariorum* 4, 4.

A *Lex Alamannorum* is tartalmaz két, hasonló eljárásról szóló passzust.¹⁴⁶ A *Lex Alamannorum* szövegében olvasható népnyelvi kifejezés, a *zi virstreddene az izzani, felforrósodni* jelentésű ófelnémet *stredan* igével hozható kapcsolatba – az alemann törvényhez fűzött glossza már a középfelnémet hangállapotot mutatja¹⁴⁷ –, amely a *Murbachi Himnuszokban* – amelyeket, akárcsak a *Lex Alamannorumot*, Reichenau szigetén jegyezték fel – a *fervere* glosszájaként szerepel.¹⁴⁸ Az itt szereplő alak egy praesens participium, amelyhez – a fentebb már említett – az ófelnémet *vir-* (vö. újfelnémet *ver-*) *praefixum* járul,¹⁴⁹ amelyet a *zi* (vö. újfelnémet *zu*) *praepositio* előz meg, s ily módon a legtalálébban a *zu vergliühende* fordítással volna visszaadható.¹⁵⁰ A seb – vérzéscsillapítás céljából történő – kiégetése és a vágás már az antikvitástól kezdve a legalapvetőbb sebészi feladatok közé tartozott, nem véletlenül szerepel a 813-as Châlon-i Zsinat szövegében is szorosan összetartozó fogalomként a „*cauterio aut ferro*” kitétel.¹⁵¹ Az óangol *Leechbookok* és az óészaki *sagák* tanúsága szerint a ki-, illetve leégetést az operáció után keletkező sebből kinövő vadhús eltávolítására is használták.¹⁵²

4.4. A TESTI SÉRTÉS ÉS A SÉRÜLÉSEK NÉPNYELVI TERMINOLÓGIÁJA A LEX BAIUVARIORUMBAN

Az alábbiakban, lévén hogy a testi sértés különböző fajtáinál, illetve a sérüléseknél a bajor *lex* által alkalmazott *terminus technicus* mindig népnyelvi megnevezéssel is szerepel, az alábbiakban e kifejezéseket vesszük sorra.

A *hrevavunt* kifejezés háromszor fordul elő a *Lex Baiuvariorum* szövegében.¹⁵³ A *Lex Alamannorum* a *hrevovunt* terminust a belső szervek – feltehetően kevésbé súlyos¹⁵⁴ – sérülésének megjelölésére használja.¹⁵⁵ Ki kell emelni, hogy ezzel szemben a *Lex Baiuvariorum* a *hrevavunt* kifejezést nemcsak a belső szervek sérülésére alkalmazza, hanem azon fejsérülés kapcsán, amikor az agy láthatóvá válik, valamint a súlyos, a sértettet félhalott állapotban hagyó testi sértés kapcsán is, amelyekre – az alemann jognak megfelelően – szűkebb értelemben vett *hrevavunttal* azonos *compositiōt* szab ki.¹⁵⁶ Etimológiailag az első tag nem az ófelnémet *hrêo*, vagyis *holttest (cadaver)* szóból ered, hanem a *test*, *altest* jelentésű, ófelnémet *href*, *ref*, az angolszász *hrif* és az ófríz (*med*)*ref* szavakkal áll kapcsolat-

¹⁴⁶ *Lex Alamannorum* 65, 5–6.

¹⁴⁷ LEXER (85. lj.) II. 1229.

¹⁴⁸ SCHMIDT-WIEGAND (11. lj.) 31; SCHÜTZEICHEL (137. lj.) 185.

¹⁴⁹ SCHÜTZEICHEL (137. lj.) 246.

¹⁵⁰ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 82.

¹⁵¹ *Concilium Cabillonense* 280.

¹⁵² RUBIN (46. lj.) 133; COCKAYNE (48. lj.) II. 1, 35.

¹⁵³ *Lex Baiuvariorum* 4, 6; 5, 5; 6, 5.

¹⁵⁴ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 247.

¹⁵⁵ *Lex Alamannorum* 57, 55.

¹⁵⁶ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 248.

ban,¹⁵⁷ amelyek etimológiailag is kapcsolódnak a latin *corpus* szóhoz.¹⁵⁸ Megjegyzendő, hogy bizonyos kéziratok másolási hibáiból arra következtethetünk, hogy már a középkori másolók némelyike is a *cadaver* szóval rokonította gondolatban a bajor kifejezést, amint ezt a középfelnémet *ferchwunt (todtund)* kifejezés is jelzi¹⁵⁹ – a hiba többek között azért keletkezhetett, mert az ófelnémet *href* utolsó betűjét *u*-val, illetve *v*-vel írták át.¹⁶⁰ Ugyanakkor bizonyos kéziratok *refvunt*, illetve *refauunt* írásmódjai egyértelműen jelzik a szó helyes etimológiáját, hiszen a szövegben olvasható *interiora membra* nem feleltethető meg a *hrêo (cadaver)*, csupán a *href (corpus)* szó jelentésének.¹⁶¹ Érdemes továbbá párhuzamot vonni a *Lex Baiuvariorum* vonatkozó szöveghelyei és a *Pactus Alamannorum* azon helyei között, ahol a *revo* szó *latus*, vagyis *oldal* mellett *belső rész* értelemben szerepel a szövegben a *belső szervek sérülése (placatus in revo)* értelemben,¹⁶² ami annál kevésbé jelenthet halálos, vagyis a *hrêo* szóhoz mint etimológiai alaphoz kapcsolódó, halálos sérülést, mivel az az után fizetendő összegnek jóval magasabbnak kellene lennie. A szó második tagja, a *vunt (uunt) participiumként* értelmezendő, vagyis a *belső részein megsebesült* értelemben.¹⁶³ E kifejezéssel szorosan összefügg *hrevavunti* szó, amely szintén háromszor fordul elő a törvénytöredékben.¹⁶⁴ Ellentétben a fent említett alakkal a *hrevavunti* a nőnemű főnév *dativusa*, képzésmódja megfelel több, a *Lex Baiuvariorum*ban olvasható tényállás megnevezésének (vö. *lidiscarti, adarcrati*), vagyis magát a *belső részek sérülését* jelöli.¹⁶⁵

A *lidiscart(i)* kifejezés a füllevágással mint a külsőt eltorzító csonkítással összefüggésben jelenik meg a *Lex Baiuvariorum*ban.¹⁶⁶ A *Lex Alamannorum* a fél fül levágása kapcsán a *(or)scardi* kifejezést használja.¹⁶⁷ A füllel kapcsolatos sérülések okozását a bajor *lex* differenciáltan szabályozza: a fül átúrására és a fülkagyló levágására más és más *compositiót* szab, valamint arra az esetre is, ha az utóbbi sérülés teljes siketséget okozna.¹⁶⁸ A *lidiscart(i)* jellegzetesen délnémet jogi terminus,¹⁶⁹ amely a középfelnémet időszakban számos jogi szövegben fordul elő *lideschart, liderscharte, lideschertic* alakban *részint megcsonkítani* jelentésben.¹⁷⁰ Etimológiailag az összetétel első része a *tag, testrész* jelentésű ófelnémet

¹⁵⁷ DU CANGE (77. l.) IV. 256; Eberhard Gottlieb GRAFF: *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache I–VI*. (Berlin: Nikolaische Buchhandlung 1834–1842) IV. 1153.

¹⁵⁸ Alois WALDE – Johann Baptist Hofmann: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch I–II*. (Heidelberg: Winter 21954) I. 194.

¹⁵⁹ LEXER (85. l.) III. 89.

¹⁶⁰ KRÁLIK (10. l.) 87.

¹⁶¹ KRÁLIK (10. l.) 88.

¹⁶² *Pactus Alamannorum* 11.

¹⁶³ KRÁLIK (10. l.) 88.

¹⁶⁴ *Lex Baiuvariorum* 1, 6; 10, 1. 4.

¹⁶⁵ KRÁLIK (10. l.) 89.

¹⁶⁶ *Lex Baiuvariorum* 4, 14.

¹⁶⁷ *Lex Alamannorum* 57, 10.

¹⁶⁸ *Lex Baiuvariorum* 4, 14.

¹⁶⁹ KRÁLIK (10. l.) 89.

¹⁷⁰ LEXER (85. l.) I. 1901; His 1920 (7. l.) 112.

glīd, óangol *lip*, gót *lipus* főnevekhez és az indoeurópai **elēi*, **lēi* gyökhöz kapcsolódik.¹⁷¹ A szóösszetétel második tagja a *vāgni*, *ūtni* jelentésű középfelnémet *schart*(*e*), óangol *sceard* és óészaki *skard* igével rokon – amelyek az indoeurópai *(*s*)*krē* gyökből származnak –, maga a szóalak a vonatkozó melléknévhez (vö. ófelnémet *scart*, középfelnémet *schart*, óangol *sceard*) ragasztott *-i* képzővel jött létre.¹⁷² A *lidiscarti* kifejezés kapcsán igen szemléletesen rá lehet mutatni arra, hogy az eredetileg a sebesülést/egészségkárosodást jelölő szó hogyan válik jogi terminussá: az elkövetési magatartást jelölő ige *participium praeteritum*ából kialakult melléknév, elvont fogalom jön létre a sérülés megnevezésére, amely a jogi szövegekben a *conpositio* pontosabb meghatározására szolgál.¹⁷³

A *marchzand* a *Lex Baiuvariorum*ban a *dens maxillaris*, vagyis az „állfog”, tehát az őrlőfog szinonimájaként jelenik meg.¹⁷⁴ Azonos jelentésben fordul elő a *Lex Alamannorum*ban is.¹⁷⁵ Mindkét *lex*ben ez az egyetlen, népnyelven is megnevezett fog, ami azzal függhet össze, hogy ennek kiverését/kitörését a többienél magasabb *conpositiōs* összeggel kellett megváltani. A szó első tagjának etimológiájára két magyarázat kínálkozik. Az első szerint a *marc*(*h*) tag a (*csont*)*velő* jelentésű ófelnémet *mar*(*a*)*g*, középfelnémet *marc*, angolszász *marg*, gemán **mazga* és indoeurópai **moz-g-o*, **moz-g-en* és **mos-k-o* szavakkal rokon.¹⁷⁶ A másik etimológia szerint a szóban a *marc*(*h*)*a*, vagyis *határ* szó jelenik meg.¹⁷⁷ Megjegyzendő, hogy a *marc*(*h*)*a* értelemszerűen nem orvosi, hanem jogi-politikai fogalom. A szó második tagja, a *fog* jelentésű *zand* a germán nyelvekben általánosan elterjedt szó, és az indoeurópai *enni* jelentésű **ed* gyök *praesens participiuma* – az ófelnémetben *zand*, az ószászban és az újhollandban *tand*, az ófrizben *tōth*, az óangolban *top*, a középfelnémetben *zan* formában jelenik meg az indoeurópai *(*e*)*dont*, **dont*, **dnt* alak.¹⁷⁸ A *marc*(*h*)*zand* tehát – szó szerinti fordításban – *határfogat*, *sarokfogat* jelent,¹⁷⁹ s megfelel az őrlőfog jelentésű középfelnémet *marczan* kifejezésnek.¹⁸⁰

A *paleprust* olyan *csonttörést* jelöl, amely nem nyílt, tehát amelynél a csontvég nem sérti meg, nem szúrja át a bőrt.¹⁸¹ A szöveghely feltűnő rokonságot mutat a *Lex Alamannorum*mal.¹⁸² A kifejezés első tagjának értelmezése során feltétlenül tekintetbe kell venni a *bōr* jelentésű ófelnémet *balg*, a börtök jelentésű gót *balgs* és óangol *belg* szavakat.¹⁸³ A második tag a *tōrés*, *metszés* jelentésű, ófelnémet *brust* kife-

¹⁷¹ KLUGE (137. l.) 261; POKORNY (85. l.) I. 307.

¹⁷² KLUGE (137. l.) 637; 643; JOSEPH BOSWORTH – THOMAS NORTHCOTE TOLLER: *Ango-Saxon Dictionary* (Oxford: Oxford University Press 1972) 824; LEXER (85. l.) II. 709; JAN DE VRIES: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (Leiden: Brill 1962) 490.

¹⁷³ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 285.

¹⁷⁴ *Lex Baiuvariorum* 4, 16; 6, 10.

¹⁷⁵ *Lex Alamannorum* 67, 22.

¹⁷⁶ KLUGE (137. l.) 462; POKORNY (85. l.) I. 750; SCHMIDT-WIEGAND (11. l.) 25; BAESECKE (9. l.) 18.

¹⁷⁷ GRAFF (157. l.) V. 683; KRÁLIK (10. l.) 92.

¹⁷⁸ KLUGE (137. l.) 872; POKORNY (85. l.) I. 287; NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 166.

¹⁷⁹ GRAFF (157. l.) V. 683; KRÁLIK (10. l.) 92.

¹⁸⁰ LEXER (85. l.) I. 2044.

¹⁸¹ *Lex Baiuvariorum* 4, 4.

¹⁸² *Lex Alamannorum* 67.

¹⁸³ POKORNY (85. l.) I. 125; SCHÜTZZEICHEL (137. l.) 12; SCHADE (84. l.) II. 37; KLUGE (137. l.) 46;

jezéssel,¹⁸⁴ továbbá a *törni*, *eltépni* jelentésű ófelnémet és ószász *brestan*, óészaki *bresta* és óangol *berstan* igékkel, valamint a *kár* jelentésű ófelnémet *brestī* és óangol *byrst* főnevekkel rokon,¹⁸⁵ amelyek az indoeurópai **bhres* gyökből származnak, s az újfelnémet *bersten* igében is fennmaradtak.¹⁸⁶ Feltűnő ugyanakkor, hogy a *palcprust* nem jelenthet egyebet, mint *bőrsérülést* (*pellis fractio*), azonban a latin szöveg éppen azt hangsúlyozza, hogy a sérülés során csonttörés történt, azonban a csont nem szúrta át a bőrt, vagyis nem nyílt törésről van szó. A szöveghely érdekes analógiát mutat a *hraopant* említésével,¹⁸⁷ nevezetesen mindkét esetben az adott tényállás negációja mellett szerepel a germán *terminus technicus*. Mind ez valószínűsíteni engedi, hogy a bajorok és az alemannok ismertek egy önálló tényállást, a *palcprustot/balebrustot*, ami annál is reálisabbnak látszik, mivel a *Lex Visigothorum*ban *expressis verbis* említésre kerül egy ilyen tényállás,¹⁸⁸ anélkül azonban, hogy a sérülés népnyelvi megnevezése szerepelne benne.¹⁸⁹ A sérülés hajszálérrepedést mutató tüneteit (*libor*, *tumor* stb.), vagyis magát a tényállást tartalmi azonosítással megtalálhatjuk az *Edictus Rotharibus*ban is.¹⁹⁰ Ugyanakkor a szöveghely némiképp zavaros, nehezen értelmezhető volta okán vélelmezhető, hogy a *palcprust* kifejezés a germán jogi ősi, szóban hagyományozott rétegéhez tartozott, s épp ezért a *Lex Baiuvariorum* e passzusa egy korábbi szövegréteget enged átsejleni a végleges szerkesztésen.¹⁹¹

A *pulislac* szóval a *Lex Baiuvariorum* azt a tényállást, illetve eredményt jelöli, amikor valaki egy szabad embert haragból, vagyis hirtelen felindulásból megüt (a népnyelvi megnevezés tartalmát tekintve az ütés oka, motivációja ugyanakkor lényegtelen), ám a sérülés következtében nyílt seb nem keletkezik, ugyanis ebben az esetben a *plotrunc* esete állna fenn.¹⁹² E kifejezés a bajor *lex*ben olvashatóval azonos értelemben található meg a *Lex Alamannorum*ban is.¹⁹³ A *Lex Ribuariában* *bulislege* alakban fordul elő, és a rabszolga bántalmazásának tényállásában szere-

SCHMIDT-WIEGAND (11. lj.) 27.

¹⁸⁴ GRAFF (157. lj.) III. 106; 275.

¹⁸⁵ SCHÜTZZEICHEL (137. lj.) 21; KLUGE (137. lj.) 68; POKORNY (85. lj.) I. 169; BOSWORTH-TOLLER (172. lj.) 89.

¹⁸⁶ POKORNY (85. lj.) I. 169; KLUGE (137. lj.) 68.

¹⁸⁷ *Lex Baiuvariorum* 4, 8.

¹⁸⁸ *Lex Visigothorum* 6, 4, 1.

¹⁸⁹ A vizigót szöveghely átvételére, illetve felhasználására utal több, a *Lex Baiuvariorum*ban mutató egyezés: a „*si quis ingenuum quolibet hictu percusserit, pro libere*” szöveghellyel átfedést mutat az elemzett *locus*ban a „*si quis liberum per iram percusserit*”, a „*plaga usque ad ossum*” szöveghellyel a „*si talis plaga, quod tumens sit*”, valamint az „*osso fracto*” fordulattal a „*si ossa fregit*” megfogalmazás. A *Lex Visigothorum*ban szereplő „*cute rupta*” megfeleltethető a *Lex Baiuvariorum* „*cutem fregit*” és a *Lex Alamannorum* „*pellem rupit*” fordulatanak, csak éppen az utóbbi két törvényben a tényállás negációjával. Vö. KRÁLIK (10. lj.) 94.

¹⁹⁰ *Edictus Rothari* 46.

¹⁹¹ SCHMIDT-WIEGAND (11. lj.) 27; Ruth SCHMIDT-WIEGAND: „Stammesrecht und Volkssprache in karolingischer Zeit” in Helmut BEUMANN – Werner SCHRÖDER (szerk.): *Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter I.* (Sigmaringen: Thorbecke 1978) 175.

¹⁹² *Lex Baiuvariorum* 4, 1; 5, 1.

¹⁹³ *Lex Alamannorum* 67.

pel, azonban a tényállás lényege abban ragadható meg, hogy az ütés eredményeként vér nem folyik.¹⁹⁴ Az *Edictus Rotharibus* szintén a rabszolga ütlegetését jelöli, ám ott ennek folytán seb keletkezik.¹⁹⁵ Etimológiailag a kifejezés első tagja a *duzzanat* jelentésű ófelnémet *puilla*, *pūlla*,¹⁹⁶ középfelnémet *biule*, óangol *býle*, ószász *būlia*, ófríz *bēl*, *bēle*, *beil* szavakkal és az indoeurópai **b(h)(e)u* gyökkel rokonítható.¹⁹⁷ Az összetétel második tagja pedig az ütés jelentésű ófelnémet *slac*, ószász *slegi*, angolszász *slag(r)* és gót *slahs* főnevekhez kapcsolódik, amelyek a vonatkozó igék (ófelnémet *slahan*, óangol *slēan*, gót *slahan*, ófríz *slagia*, indoeurópai **slak*) származékai.¹⁹⁸ A középfelnémetben a szó *būlslac* alakban jogi és nem jogi forrásokban egyaránt előfordul.¹⁹⁹ A sérülés olyan ütésként definiálható, amely nem okoz mozgásbeszűkülést, s amelynél – főszabály szerint – vér sem folyik, hanem, amely duzzanatot okoz (vö. *Beulenschlag*).²⁰⁰

A *taudregil* (*taudragil*) kifejezés a *Lex Baiuvariorum*ban kétszer fordul elő, s az első szöveghelyen latin magyarázatát is megtalálhatjuk, nevezetesen a testi sérítéssel okozott járashibának az a formája, amikor az illető *lába a harmatot érinti*, vagyis *húzza* a lábát.²⁰¹ A kifejezés ugyanebben az értelemben és magyarázattal a *Lex Alamannorum*ban is megtalálható.²⁰² A szó első tagjának etimológiája egyértelmű: az ófelnémet *tau*, vagyis *harmat* szóval áll kapcsolatban.²⁰³ A *dregil/dragil* tag a *futni* értelmű gót *þragian* igével hozható összefüggésbe, amint már Grimm rámutatott,²⁰⁴ ugyanakkor az elemzett kifejezésben nagy valószínűséggel ennek az igének ősi, a germán **þrag* **þræg* gyökkel²⁰⁵ szorosabb összefüggésben álló jelentése, a *húzni* (*trahere*) értelem szerepel.²⁰⁶

Az *adarcrati* kifejezés mellett a *dicunt* szerepel állítmányként a *Baiuvarii* alany nélkül, ám teljességgel biztos, hogy bajor kifejezéssel van dolgunk.²⁰⁷ A szöveghely olyan sebesülésről (szúrásról, vágásról) beszél, amely eret ért, amelynél a vérzés csak égetéssel állítható el.²⁰⁸ A kifejezés első tagja az *ér*, *in* jelentésű ófelnémet *ād(a)ra*, *adar*, a középfelnémet *āder(e)*, óangol *ædre* és ószász *ædr* szóval, valamint az indoeurópai **ēter* gyökkel hozható kapcsolatba.²⁰⁹ A második tag

¹⁹⁴ *Lex Ribuaria* 19.

¹⁹⁵ *Edictus Rothari* 125.

¹⁹⁶ GRAFF (157. lj.) III. 96.

¹⁹⁷ SCHMIDT-WIEGAND (11. lj.) 26; KLUGE (137. lj.) 71; POKORNY (85. lj.) I. 98; SCHADE (84. lj.) 90; BOSWORTH-TOLLER (172. lj.) 137.

¹⁹⁸ GRAFF (157. lj.) VI. 771; BAESECKE (9. lj.) 19; 23; 61; 78; SCHÜTZEICHEL (137. lj.) 174; POKORNY (85. lj.) I. 959; KLUGE (137. lj.) 652; SCHMIDT-WIEGAND (11. lj.) 26.

¹⁹⁹ LEXER (85. lj.) I. 381; HIS 1920 (7. lj.) 101; 125.

²⁰⁰ BRUNNER (24. lj.) 636; KRÁLIK (10. lj.) 98; NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 219.

²⁰¹ *Lex Baiuvariorum* 4, 27; 6, 11.

²⁰² *Lex Alamannorum* 57, 62.

²⁰³ GRAFF (157. lj.) V. 346.

²⁰⁴ GRAFF (157. lj.) II. 187.

²⁰⁵ AUGUST FICK: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I–III*. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1890–1909) III. 190.

²⁰⁶ KRÁLIK (10. lj.) 111.

²⁰⁷ *Lex Baiuvariorum* 4, 4.

²⁰⁸ NIEDERHELLMANN 1983 (12. lj.) 234.

²⁰⁹ GRAFF (157. lj.) I. 156; POKORNY (85. lj.) I. 344; SCHADE (84. lj.) I. 3; BOSWORTH-TOLLER (172. lj.) 9.

azonban nem állítható közvetlen párhuzamba más szöveghelyekkel, noha biztos megállapítható, hogy nyelvtanilag a *marchifalli* kifejezéssel azonos képzésmóddal, absztrakt értelmű, nőnemű főnévvel van dolgunk.²¹⁰ Nem zárható ki, hogy a *-crati* tag a germán **gra*, **grê* szóval (*éles, durva*) hozható összefüggésbe, ami a *dörzsölni, keményen horzsolni* jelentésű, indoeurópai **ghrê*, **ghra* gyökkel kapcsolható össze.²¹¹ Ebből ered a középfelnémet *grât* (*hegy, szálka*),²¹² s jó eséllyel a *szűrés*, illetve *szűrni* értelmű, ófelnémet *crâti*, illetve *crâtian*, s ennek megfelelően az *adarcra*ti jelentése nem más, mint *venae percussio*.²¹³

A *kepolsceni* kifejezés azt a sebesülést jelenti, amikor a koponyacsont láthatóvá válik.²¹⁴ A kifejezés első tagja a *koponya* jelentésű, ófelnémet *gebal/kebul*²¹⁵ és középfelnémet *gebel* szavakkal,²¹⁶ a második tag a *megjeleni, láthatóvá válni* jelentésű, ófelnémet *skînan*, *skein* szavakkal rokonítható,²¹⁷ s ennek megfelelően a kifejezés az *apparitio testae* (*Schädelschein*) fordulattal adható vissza.²¹⁸ (A *kepolsceni* kifejezés első tagja a *Lex Alamannorum*ban – a *pinn* és *fano* nevű orvosi műszerek kapcsán már idézett szöveghelyén – önállóan is megjelenik.²¹⁹

A *plotruns* a *Lex Baiuvariorum*ban nem jelent egyebet, mint *vérző sebet, vérfolyást*.²²⁰ Ugyanakkor elkülöníti a törvény a mélyebb, főbb eret érintő sebesüléstől, vagyis az *adarcra*títól.²²¹ Magát a tényállást jóformán minden népjog ismeri,²²² a *Lex Ribuarua*,²²³ a *Lex Alamannorum*²²⁴ és a *Pactus legis Salicae*²²⁵ még azt is kiemeli, hogy e tényállás akkor állapítható meg, ha a vér a földre csepeg, azonban a néprnyelvi terminus csak a bajor *lex*ben található meg. Ugyanakkor a *Lex Visigothorum* is megkülönbözteti a sérülést aszerint, hogy vér folyik-e (*sanguis vel liber apparet*), vagy sem (*sine sanguine*).²²⁶ Etimológiailag a szóösszetétel első tagja *vér* jelentésű ó- és középfelnémet *blôt*, *bluot*,²²⁷ az ószász, ófriz és óangol *blôd*, az óészaki *blôd* és a gót *blôþ* szavakkal rokon.²²⁸ Az összetétel második tagja a *folyni*

²¹⁰ KRÁLIK (10. l.) 48.

²¹¹ FICK (205. l.) III. 138.

²¹² LEXER (85. l.) I. 1073; POKORNY (85. l.) I. 440.

²¹³ KRÁLIK (10. l.) 48.

²¹⁴ *Lex Baiuvariorum* 4, 4.

²¹⁵ GRAFF (157. l.) IV. 127; SCHADE (84. l.) I. 281; SCHÜTZZEICHEL (137. l.) 66.

²¹⁶ LEXER (85. l.) I. 749.

²¹⁷ GRAFF (157. l.) VI. 499.

²¹⁸ KRÁLIK (10. l.) 91.

²¹⁹ *Lex Alamannorum* 57, 6.

²²⁰ *Lex Baiuvariorum* 4, 2.

²²¹ NIEDERHELLMANN 1983 (12. l.) 229.

²²² *Pactus legis Salicae* 17, 8–9; *Lex Salica* 23, 1–2; *Pactus Alamannorum* 2, 7; *Lex Ribuarua* 21, 1; *Leges Saxonum* 3; *Lex Thuringorum* 6–7; *Lex Frisonum* 22, 4; *Lex Francorum Chamavorum* 18.

²²³ *Lex Ribuarua* 2.

²²⁴ *Lex Alamannorum* 57, 2.

²²⁵ *Pactus legis Salicae* 17, 3.

²²⁶ *Lex Visigothorum* 6, 4, 3.

²²⁷ GRAFF (157. l.) III. 252.

²²⁸ KLUGE (137. l.) 87; GRIMM (5. l.) II. 185; KRÁLIK (10. l.) 98.

jelentésű ófelnémet, ószász, óangol és gót *rinnan* igéből vezethető le,²²⁹ amelyből a *folyás*, *folyam* jelentésű ófelnémet *runs* (*a*) szó eredt.²³⁰ A szó a középfelnémetben *bluotruns* és *blôtruns* alakban jelenik meg.²³¹ Ezeken felül rokonság fedezhető fel a középholland *blotrunn/blotrenn*,²³² az ófríz *blodrene* és *blodrinse*,²³³ az angol-szász *blôdryne*,²³⁴ valamint az óészaki *blôðrâs* szavakkal, vagyis azt a sebet jelöli, amelynél vér folyik ugyan, ám amelynek folyományaként mozgáskorlátozottság, mozgásbeszűkülés nem áll be.²³⁵

A *Lex Baiuvariorum* bizonyos kifejezéseiben egyértelművé válik a *pluralis* első személyben álló aktív állítmányból, hogy a törvény megalkotásában közreműködő bajorok saját népnyelvük szavaként iktatták be a vonatkozó passzusokba. Más fordulat mellett többes szám harmadik személyű aktív, illetve egyes vagy többes szám harmadik személyű passzív állítmány áll – akár a bajoroknak mint alanyoknak a megnevezésével, akár anélkül –; ezek esetében a szöveg egyértelművé teszi, hogy e szavakat a bajorok használták az adott jelentés kifejezésére. A vizsgálódásunk tárgykörébe tartozó kifejezések között nem találhatók ilyen terminusok. A bajor törvénytöredékben olvasható számos – nem feltétlenül bajor, ám kétségkívül – délnémet kifejezés is. Ezek azonos, vagy hasonló alakban találhatók meg a *Lex Alamannorum*ban – ezek (a bajor alakot idézve) a következők: *hrevawunt*, *lidiscart(i)*, *marchzand*, *palcprust*, *pulislac*, *taudregil*. E szavakat tehát a *Lex Alamannorum*ból, méghozzá annak korábbi verziójából, a *Chlotharianából* vették át. A törvénytöredék tartalmaz más, csupán vélelem alapján bajor eredetűnek tekinthető fordulatokat is. Ezek: az *adarcrati*, a *kepolsceni* és a *plotruns*.

5. ÖSSZEGZÉS

A fentiekben az orvoslás, az orvos, a beteg és a betegségek megjelenését vizsgáltuk a *Lex Baiuvariorum*ban. A tanulmány első részében kitértünk a *sedes materiae*, vagyis a *Lex Baiuvariorum* datálásának kérdésére, valamint – tekintettel arra, hogy a bajor népjog csak a többi *Volksrecht*tel együtt elemezhető – az összehasonlításnál tekintetbe vett kontinentális germán népjogok, a vizigót, a langobard és az alemann lexek datálására.

A tanulmány második részében röviden tárgyaltuk a kora középkori orvoslás kérdéskörét, nevezetesen a medicina és az orvos jogi helyzetét, illetve ennek megjelenését a jogi és nem jogi forrásokban. A kora középkori szabályozás kontextusba

²²⁹ POKORNY (85. lj.) I. 326.

²³⁰ GRAFF (157. lj.) II. 519; SCHÜTZEICHEL (137. lj.) 155; Sigmund FEIST: *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache* (Leiden: Brill 31939) 401.

²³¹ LEXER (85. lj.) I. 318; His 1920 (7. lj.) 105.

²³² Karl SCHILLER – August LÜBBEN: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch I–II*. (Leipzig: Soltau 1888) I. 365.

²³³ Karl Friedrich RICHTHOVEN: *Altfriesisches Wörterbuch* (Göttingen: Dieterichsche Buchhandlung 1840) 655.

²³⁴ BOSWORTH–TOLLER (172. lj.) 112.

²³⁵ BRUNNER (24. lj.) 636; KRALIK (10. lj.) 98.

helyezendő, kitekintést kellett tennünk az antik medicina középkori továbbélésére,

illetve az orvoslás és az orvosi hivatás egyházi megítélésére is, lévén hogy az utóbbi erőteljesen befolyásolta a medicina szerepének rögzítését a jogforrásokban.

Ezt követően, a munka harmadik részében tértünk rá a címben említett kérdéskörre, vagyis az orvosnak, az orvoslásnak, a betegségnek, a testi sértésnek és általában a sérüléseknek a szabályozására a bajor népjogban. A források négy olyan betegséget jelöltek meg, amelyek a cselekvőképességet és általában a beteg jogi státusát befolyásolták: nevezetesen a lepra, az elmebetegség különféle fajtáit, a vakságot és a sérvet. E betegségek jogi megítélése során a tanulmány kitért a jogi szabályozás erőteljes egyházi motivációira is. Hasonlóképpen kikerülhetetlen volt a magzatelhajtás és a vetélést okozó testi sértés tényállásának vizsgálata során a (részben az antik bölcseletben gyökerező) keresztény tan figyelembevétele ahhoz, hogy ki lehessen mutatni az egyes népjogok – lejegyzésük oka és kora miatt is gyökeresen különböző – álláspontját e kérdésben.

Ezt követően röviden áttekintettük a törvény azon passzusait, amelyek egyfelől *expressis verbis* rögzítették az orvos bevonásának szükségességét bizonyos sérüléseknél, másfelől pedig – mintegy a sérülés súlyosságának s az azt helyrehozandó *compositio* nagyságának megállapíthatósága érdekében – információt hordoznak az orvos által alkalmazott kezelés, terápiás módszer mibenlétét illetően.

Végezetül – s a tanulmány e részében már nem is annyira a latin, mint inkább a germán filológia eredményeit felhasználva – az egyes kórképek rendszerint népnyelvi, azaz germán (bajor) megnevezéseit vettük sorra és elemeztük. E terminusok jóval a törvény lejegyzése előtti idők maradványai, és a korabeli jogalkalmazó számára biztonságot teremtettek a szankció kiszabását illetően. A törvényben latin nyelven rögzített tényállást a kompilátorok biztosabbnak vélték a közbeékelte germán terminológia felhasználásával is pontosítani. Az aprólékos, mikrofilológiai elemzés során számos párhuzam, átfedés és átvétel bontakozott ki az egyéb germán népjogok – elsődlegesen, ám nem kizárólagosan a *Lex Alamannorum*, a *Lex Visigothorum* és az *Edictus Rothari* – tényállásaival, illetve az orvosi-jogi terminusok továbbélését illetően.